

3. НАУКОВА ХРИСТІЯНОЛОГІЯ УКРАЇНИ

Коло питань, пов'язаних з витоками християнства, зародженням і формуванням його віровчення, існуванням християнства на ранньому, дособорному етапі, проблема особи його засновника завжди хвилювали не лише християнознавців, не лише тих науковців, хто в той чи інший спосіб був дотичний до них у своїх дослідженнях, а й суспільство загалом. Однак, при всьому цьому, в Україні (і саме в академічному ключі) ці проблеми є не дуже розробленими. Тих дослідників, які ними займаються нині, можна, як кажуть, «перерахувати на пальцях». Здебільшого цю прогалину в українському релігієзнавстві й понині традиційно продовжують заповнювати інформацією з колишніх радянських і сучасних російських наукових видань, деякими зарубіжними передруками, висновками російських християнознавців.

Сучасні академічні християнознавчі студії переважно охоплюють період від X століття (саме від часу запровадження християнства в Київській Русі) і до нашого часу, розрізняючись за конфесійною ознакою, віддаючи перевагу, по-перше, православній, католицькій і протестантській тематикам (і то в межах України), по-друге, новітнім християнським течіям, а по-третє - трансформаціям християнського віровчення на сучасному етапі.

Безперечно, праці українських релігієзнавців, присвячені вивченню означених вище тем, є ґрунтовними, багатими на свіжі наукові висновки і, треба сказати, надто перевершують постановками проблем, методологічними підходами і головне – змістом і висновками ті, які виходять з-під пера тих саме російських вчених. Але, при всьому цьому, що стосується християнських витоків і дособорного християнства, то українські християнознавці прислуговуються почасти застарілими, помилковими, необ'єктивними положеннями радянської і російської академічної христології, хоча й серед них є такі, які заслуговують уваги й пошанування щодо своїх висновків.

Передусім тут йдеться про дві фундаментальні праці авторитетної дослідниці раннього християнства І.Свенцицької «Таємні писання перших християн» (опублікована в 1980 р.) та «Від громади до Церкви» (вийшла друком в 1985 р.), потім об'єднаних в одну книгу під назвою «Раннє християнство: сторінки історії» (Свенцицкая И.С. Раннее христианство: страницы истории.- М..1989). Характерним зерном праць І.Свенцицької є те, що вона, аналізуючи

ранньохристиянські тексти, відслідковуючи відомі свідчення про життя й діяльність перших християн, чи не вперше в радянській християнології висловила доволі обґрунтовану думку про можливість історичного існування засновника християнства, про історичність головних персонажів Нового Завіту і загалом про почасті історичну правдивість тих місць з ранньохристиянських текстів, які описують життя й діяльність Ісуса Христа, апостолів, життя первісної Церкви.⁹³

Це було сміливим дослідницьким кроком в радянській час, оскільки треба зважити на те, що тодішня позиція радянських релігієзнавців ідеологічно окреслювалася марксистськими поглядами на релігію як таку, а християнознавців, зокрема, обумовлювалася сприйняттям методологічних засад Ф.Енгельса, його розумінням питання походження християнства, яке загалом опиралося на соціально-історичну доктрину марксизму і висновки Тюбінгенської теологічної школи. У своїх працях, які були присвячені первісному християнству, він робив акцент на соціальних і політичних умовах його виникнення. Слідуючи за позицією Ф.Енгельса, який до того ж не мав чіткого погляду щодо самої сутності релігії, радянські релігієзнавці в дослідженні раннього християнства значну частину своїх зусиль присвячували обґрунтуванню положення про виникнення християнства серед рабів, підсовуючи в теоретичних його попередників (не з'ясовуючи тільки, як це могло бути знятим в уяві обездолених) олександрійського філософа Філона («батька християнства») і римського філософа-стоїка Сенеку («дядька християнства») (Див.: Енгельс Ф. Бруно Бауер і первісне християнство // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. В 30-ти т.- Т. 19.- К., 1965.- С. 296). Більше того, сам Енгельс не мав навіть чіткої уяви про місце виникнення християнства, хитаючись між центрами цього - Палестина або Мала Азія. Відтак, Енгельсова невиразна позиція спричинила до появи серед радянських дослідників релігії двох версій на походження християнського віровчення - «палестинської» й «діаспорної».

Більше того, радянська наука ставила акцент, так би мовити, на класовій, політичній сутності християнської релігії, прагнула віднайти її суть лише в соціально-історичному ключі, відходячи в такий спосіб від детального і поглибленого дослідження витоків її віровчення. В контексті ідеологічних витоків християнського вчення радянська

⁹³ Див.: Свенцицкая И.С. Апокрифические Евангелия: Исследования, тексты, комментарии.- М., 1996; Свенцицкая И.С. Новые подходы к возникновению христианства – работы Дж.Д.Крассана // Вестник древней истории.- 2001.- №1.- С. 88-97.

школа обмежувалася лише рядом узагальнень. Іншими словами, радянські християнознавці трималися канонічної Енгельсівської схеми, згідно з якою християнство виникло як продукт поєднання «монотеїстичної вульгарної філософії» і «вульгарної релігії» (Там само.- С. 31). Проте механізми цієї вульгаризації не були розкриті ні Енгельсом, ні окремими представниками марксистської науки. Загалом обстоювалася позиція, що витоки християнського віровчення походять з Іудейського монотеїстичного релігійного комплексу.

Відзначимо тут те, що жодна праця з проблеми виникнення християнського віровчення, яка була написана за радянського часу, попри їх мету – з'ясувати і показати теоретичні засади християнської релігії, не може вважатися достатньою. Незважаючи на те, що чимала увага в дослідженнях радянських вчених приділялася визначенню іудаїзму як праматірнього ґрунту, з якого вийшло християнство, він (іудаїзм) поставав у цих працях знову ж таки в узагальненому, а то навіть і в спотвореному спектрі. Поруч з цим, в контексті дослідження іудаїзму часу останніх століть до початку християнської ери і перших століть по тому, не проводилася чітка межа між іудаїзмом, умовно кажучи, періоду Старого Завіту, й іудаїзмом пізнішим, талмудичним.

Література, яка була видана за радянського часу більше всього пропрацьовувала зовнішню сторону християнського віровчення, тобто сторону її обрядовості, звичаїв, традицій. Дуже мало з'являлося видань з проблеми антропології християнства, оскільки непопулярно було тоді глибоко вникати у внутрішню сторону тієї чи іншої релігії, тобто шукати, скажімо, справжні механізми зародження християнського віровчення, віднаходити механізм впливу християнства на людину, з'ясувати християнську модель світорозуміння, його схему пошуку буттєвих смислів, бо ж це все, так чи інакше, виводило б такі пошуки на площину історичних, історіософських досліджень раннього християнства і які б, по суті, вже обумовлювали такі розвідки, за якими головні персонажі Нового Завіту (а це – Ісус Христос, члени його родини, його учні-апостоли і т.д.) в той чи інший спосіб витлумачувалися б реально існуючими, а християнські тексти виставлялися б вже не як міфологічна творчість, а як ті, що несуть в собі відгомін реальних подій, що відбувалися в I столітті н.е. в Палестині, Малій Азії і Північному Середземномор'ї. Цього тоді допустити ніяк не можна було, бо ж це означало б відхід від марксистських, як «канонічних» формул розуміння релігії.

То ж, зважаючи на все це, праці І.Свенцицької були свіжим поглядом в радянській християнології на ранне християнство, його

історію, на християнські писання. По праву І.Свенцицька мусить вважатися основоположником радянської історичної школи дослідження християнства. До речі, у радянський час у світлі відкриттів кумранських рукописів⁹⁴, папірусних фрагментів Євангелій⁹⁵, аналізу загальних законів міфотворчості, такі дослідники, як А.Каждан⁹⁶, І.Амусін⁹⁷, М.Кубланов⁹⁸, а також і І.Свенцицька, ставили питання про можливе історичне існування галілейського проповідника на ймення Ісус. Але їхні заявки були надто поверховими і досить обережними, порівнюючи їх з тими, які висловила І.Свенцицька.⁹⁹

Принагідно зазначимо, що сучасні дослідження російських християнознавців не дуже змінили картину в поглядах на раннє і дособорне християнство чи на особу його засновника. Вони так і залишилися здебільшого на рівні тих висновків і припущень, які свого часу висловила І.Свенцицька. Приміром, сучасний російський християнолог, христоролог і біблійознавець Р.Хазарзар у своїй масивній монографії «Син Людський»¹⁰⁰ намагається обґрунтувати

⁹⁴ Див.: Ковалев С.И., Кубланов М.М. Находки в Иудейской пустыне (Открытия в районе Мертвого моря и вопросы происхождения христианства).- М., 1960; Тексты Кумрана. Вып. 1: Пер. с древнеевр. и арамейского.- М., 1971; Старкова К. Литературные памятники Кумранской общины.- М., 1973, а також Елизарова М.М. Община терапевтов (Из истории ессейского общественно-политического движения I в. н.э.).- М., 1972.

⁹⁵ Див.: Апокрифы древних христиан: Исследование, тексты, комментарии.- М., 1989; Апокрифические Евангелия новозаветной традиции. Возникновение раннехристианской литературы.- <http://astaroth.nm.ru/theosophy/a/apocrif.htm>

⁹⁶ Див.: Каждан А.П. Происхождение христианства и его сущность.- М., 1962; Каждан А.П. От Христа к Константину.- М., 1965; Каждан А.П. Историческое зерно предания об Иисусе Христе // Наука и религия.- 1966.- №6.

⁹⁷ Див.: Амусин И.Д. Рукописи мертвого моря.- М., 1961.

⁹⁸ Див.: Кубланов М.М. Иисус Христос – бог, человек, миф?- М., 1964; 106. Кубланов М.М. Новый Завет: Поиски и находки.- М., 1968; Кубланов М.М. Возникновение христианства.- М., 1974.

⁹⁹ Наприклад, див.: Рижский М.И. Библейские пророки и библейские пророчества.- М., 1987; Рижский М.И. Библейские вольдумцы.- М., 1992; Козик П.З. Раннее христианство: вымыслы и действительность.- К., 1987; Клуге К. Коммунизм Христа: анализ Нового Завета.- М., 1992; Оргиш В.П. Античная философия и происхождение христианства.- Мн., 1986; Оргиш В.П. Истоки христианства: культурно-исторический генезис.- Мн., 1991.

¹⁰⁰ Хазарзар Р. Сын Человеческий.- Волгоград, 1996 (також див.: Хазарзар Р. Сын Человеческий.- <http://www.barnascha.narod.ru/arc/barnasch.zip>).

історичність засновника релігії Євангелій, зачіпаючи водночас і такі важливі проблеми, як то текстологічний аналіз ранньохристиянських текстів, у тому числі й текстів апокрифів, аналіз історичного, культурного, політичного, соціального середовища, в якому зародилося й існувало християнство в перші віки. І все ж в його праці яскраво помітні тупцювання в душі І.Свенцицької, певна заангажованість, попри відчайдушне бажання автора довести історичність засновника християнства марксистськими постулатами.

Тому й виходить, що історична школа, зі своїми однобокими, в масі своїй недовомленими, відтак і непроаргументованими, а тому й непереконливими висновками, грала і ще, як видно, продовжує грати лише на захист міфологічності Назарянина. З огляду на ту видиму куцість і однобокість у підходах до Ісуса, не без підстав можна висновити, що вона (історична школа) відтак йшла завжди в одному запрягу з міфологічною, являючись, по суті, її близнюком.

Що ж стосується сучасного українського наукового християнознавства і христології, то на цій ниві, як вище ми зауважили, працює надто вузьке коло дослідників. Ми вже наголошували, що для радянської науки характерною була позиція, за якою Ісуса як історичної постаті ніколи не існувало, всі персонажі Нового Завіту поставали міфологічними постатями, а всі християнологічні дослідження окреслювалися марксистськими положеннями про релігію і Енгельсовими уявленнями про раннє християнство.

В Україні цю точку зору у своїх працях обстоював відомий християнознавець і біблеїст Є.Дулуман. Він і понині продовжує стояти на позиції марксистської «міфологічної теорії» походження християнства, про що свідчать ряд його праць, чимало з яких написано ще в радянський час, хоча й є нові, зокрема статті в Інтернет, серед яких більшість викладена на його власному сайті.¹⁰¹ Є.Дулуман з марксистських позицій глибоко і послідовно продовжує досліджувати дособорне християнство (хоча й не тільки, бо ж він має праці і з теорії наукового атеїзму, філософії релігії), намагаючись обґрунтувати у міфологічній площині біблійну історію, а, будучи знавцем біблійних мов, чимало років працює над власним перекладом Біблії.¹⁰²

¹⁰¹ «Официальный сайт Евграфа К. ДУЛУМАНА» (<http://evduluman.narod.ru>), а також «СОТРЕФ.ком :: Свобода от религиозного фундаментализма :: www.sotref.com» (<http://www.sotref.com>).

¹⁰² Див.: Дулуман Є.К. Християнство і духовна культура // Християнство і духовність. - К., 1998.- С. 14-19; Дулуман Є.К. Євангельський Ісус Христос в контексті соціально-історичних реалій // Християнство: контекст світової історії і

Зважаючи на те, що донедавна, як ми вже зазначили, дослідження кола проблем, пов'язаних із виникненням християнства, існування його на ранньому етапі велося у нас переважно у контексті методологічних засад марксистського релігієзнавства, то українському християнознавцеві прийшлося (та й ще часом приходиться) вивільняти себе з полону тих суджень, які були, так би мовити, ідейно канонічними. Зараз же належить концентрувати зусилля на дослідженні тієї духовної атмосфери, яка існувала у переддень появи християнства, яка свого часу губилася за вимушеними суто соціально-політичними пріоритетами і не давала можливості достовірно розкрити його (християнства) теоретичні джерела. Тому нині серед українських християнознавців своєчасно актуалізуються дослідження саме теоретичних засад християнського віровчення, аналіз тих світоглядних форм, що складають його основу і які отримували в радянський час необ'єктивне, заідеологізоване більшовицькими штампами висвітлення.

Відтак, на противагу Є.Дулуману, активним прихильником «історичної теорії» в Україні є П.Павленко. Хоча тут треба зразу ж обмовитися, що зауважувати на обстоюванні ним «історизмі» щодо витоків християнства й особи Ісуса з Назарету належить з суттєвою обмовкою, оскільки, власне, історичний підхід у розумінні особи Ісуса, як поруч і міфологічний, являє собою одну з течій («історична школа», «міфологічна школа») так званої буржуазної історіографії кінця XIX – початку XX ст.ст. і, по суті, не має нічого спільного з тими дослідження науковців, які сьогодні обстоюють історичність Ісуса Христа, бо ж вони не є прихильниками марксистських і буржуазних як навколомарксистських підходів щодо цього.

До слова тут треба сказати, що сучасному христологу загалом приходится вирішувати надто важку задачу з багатьма невідомими, а саме: узгоджувати поміж собою мізерні й суперечливі свідчення про історичного Назарянина, аби хоч якось уявити образ справжнього

культури. - К., 2000.- С. 94-100. Також в Інтернеті: Дулуман Е. Откуда «Иисус»? Откуда «Христос».- http://evduluman.narod.ru/Jesus_Christ.htm; Дулуман Е. Туринская плащаница. Историческая правда вместо «чудес» вокруг да около.- <http://evduluman.narod.ru/Sindon.htm>; Дулуман Е. Календари, летоисчисление, рождение и воскресение Иисуса Христа.- <http://evduluman.narod.ru/Calendar.htm>; Дулуман Е. А «Бог» что такое?.- http://evduluman.narod.ru/Who_is_God.htm; Дулуман Е.К. Откуда знаем, что Бога нет? – Оттуда!.- http://evduluman.narod.ru/Who_is_God.htm; Дулуман Е.К. Когда родился Иисус Христос? - http://www.atheism.ru/Dull_9.html та ін.

Ісуса Христа – того Христа, якого бачили, знали й проповіді якого слухали його сучасники, учнями й послідовниками якого була певна частина з них. Так ось, саме П.Павленко в ряді своїх статей¹⁰³ і головне в монографії «Ісус Христос – постать історії» (Біла Церква, 2002) відтворює, наскільки сьогодні це можливо здійснити, головні історико-хронологічні віхи життя засновника християнства, доводить факт, що Ісус Христос був історичною постаттю.

П.Павленко також пропонує своє бачення ідейних витоків християнства. Цьому присвячена інша його праця – монографія «Платон і християнство» (Біла Церква, 2001), згідно з якою, фундаментом сучасного християнства в цілому є паулінізм або християнство, поширюване апостолом Павлом (Савлом Тарсійським). Його ідейну основу складає якраз платоністична традиція, на відміну іудеохристиянства (християнства, заснованого безпосередньо Ісусом з Назарету) як релігійної системи, що постала в контексті іудейського культурно-релігійного комплексу і від початків складала його невід’ємну частину. Дослідник зауважує, що паулінізм виявився фактично руйнівником отого справді Ісусового християнства. «Завдячуючи» саме паулінізму ми сьогодні маємо мізерні свідчення про життя ранньохристиянської громади, про Ісуса Христа, про палестинське християнство загалом, бо ж традиційно (чи інерційно) дивимося на нього очима апостола Павла.

Цікавими є кумранознавчі розвідки й української дослідниці С.Валах. Вона виклала їх у ряді своїх статей¹⁰⁴ і головним чином в успішно захищеній кандидатській дисертації «Кумранізм як джерело первіснохристиянського світогляду» (1997 р.). Авторка обґрунтовує гіпотезу, згідно з якою Іван Хреститель та Ісус Христос були

¹⁰³ Павленко П.Ю. Правомірність вживання термінів “секта” і “єресь” у контексті сучасного конфесійного християнства // Релігійна свобода: мас-медіа, школа і церква як суспільні фактори утвердження: Науковий щорічник.- К., 2001; Павленко П.Ю. До питання про ад і пекло // Українське релігієзнавство.- 2001.- №20; Павленко П.Ю. Постать Ісуса Христа в контексті релігієзнавчих досліджень // Українське релігієзнавство.- 2003.- №27-28; Павленко П.Ю. «Код да Вінчі» Дена Брауна: просто художній твір чи новий погляд на євангельську історію? // Релігійна панорама.- 2006. - №5 та ін.

¹⁰⁴ Див: Валах С.І. Сувої Кумрану й раннє християнство // Філософська і соціологічна думка.- 1996.- №1-2.- С. 159-174; Валах С.І. Кумранська посвята водою та християнський символ віри // Дні науки.- К., 1996.- С. 49; Валах С.І. Дуалістична концепція Кумрану в контексті християнського світогляду // Українське релігієзнавство.- 1997.- №5.- С. 36-40.

вихованцями есейської громади. При цьому вона зауважує, що для ототожнення Назарянина з особою засновника кумранської громади – Вчителя праведності вагомих підстав немає, але водночас наголошує на світоглядній подібності між вченням Христа та есеїв. С.Валах аргументовано обстоює положення, що початком відокремлення християнського світогляду від іудейської основи стала теологічна доктрина паулінізму. Вона ґрунтувалася на відчуженні Закону Мойсея, христологічній ідеї та темі спасіння через спокутну жертву.

Авторитетним дослідником дособорного християнства є І.Мозговий. В ряді статей¹⁰⁵, у своїй докторській дисертації «Неоплатонічна традиція в східній патристиці» і головним чином у власній монографії «Неоплатонізм і християнство» (Суми, 1997) на основі аналізу взаємодії неоплатонізму і східної патристики науковець аргументовано доводить, що «саме завдяки освоєнню основних принципів, ідей і методів пізньоантичного синтезу Отці церкви змогли підняти богослов'я до рівня стрункої, філософськи аргументованої системи. Це освоєння стало можливим, тому що неоплатонічна філософія, як закономірний підсумок багатовікового античного філософствування, сакралізувалася і впритул наблизилася до догматики монотеїстичної релігії» (Мозговий І.П. Неоплатонічна традиція у східній патристиці.- К., 1999.- С.34). Дослідник доводить, що домінуючою рисою перехідного періоду від античності до середньовіччя була не конфронтація «антагоністичних» релігії і філософії, а їх поступовий рух в напрямку до діалогу. Констатується, що свідченням зближення неоплатонізму й християнства стали процеси теологізування пізньоантичної думки і офілософствування релігії одкровення, що спричинило до формування християнізованого неоплатонізму. Зрештою християнство виявилося здатним адаптуватися до будь-якого середовища, а античність стала тією «золотою ланкою», яка поєднала всі наступні покоління. Оскільки ця античність саме в християнізованому вигляді увійшла в подальшу культуру, то робиться висновок, що „утвердження в Середземномор'ї

¹⁰⁵ Див.: Мозговий І.П. «Монотеїстична» тенденція в пізньоантичному язичництві // Українське релігієзнавство.- 1997.- №1.- С. 56-61; Мозговий І.П. Філософ на троні // Людина і світ.- 1997.- №1.- С. 16-19; Мозговий І.П. Александрійська муза // Людина і світ.- 1997.- №4.- С. 29-32; Мозговий І.П. Теософія Плотіна як переддень християнської філософії // Вісник Київського університету: Серія :Філософія. Політологія.- Вип. 26.- К., 1997.- С. 64-74; Мозговий І.П. Неоплатонічні витоки тринітарного вчення // Християнство: контекст світової історії і культури. - К., 2000.- С. 20-22 та ін.

християнства стало однією з найбільших світоглядних революцій в історії людства» (Там само).

Надто об'єктивними, свіжими є розвідки українського історика християнства С.Санникова. На жаль, більшість його праць з історії християнства показують або історію Католицької церкви й Реформації, або історію Православ'я, або ж історію Євангельського руху тощо. Внаслідок цього історія християнства виглядає однобоко, куцо і, певною мірою, навіть заангажовано. Між тим, С.Санников виходить з того, що християнство розвивалося в багатьох країнах паралельно й взаємопов'язано, тому дуже важливо бачити не лише окрему його частину, так би мовити, окремих сегментів його історичного поступу, володіти повним спектром уявлень про нього, мати панорамну картину всіх подій, які відбувалися і відбуваються у християнському світі.

С.Санников є автором численних статей, книг и навчальних посібників саме з історії християнства. У своєму двохтомнику «Двадцять віків християнства» (Одеса, 2000-2001), а також у довіднику «Хто? Що? Де? в історії християнства» (Симфонія к книзі „Двадцять веков христианства”.- Одесса, 2002) він подає узагальнене уявлення про християнство, зокрема про його історію на Сході й Заході. Так, у першому томі монографії він викладає за браком обсягу хоча й дещо стислий, але всебічний і узагальнений погляд на історію християнства від його початків і до поділу на Західне й Східне в 1054 р.

Другий том подає історію християнства з початку другого тисячоліття. С.Санников, тримаючи на оці уявлення про єдину Церкву Христову, інтерпретуючи водночас це, як єдність у різноманітті, намагається показати християнство як комплексне, глобальне явище. Іншу важливу рису його праць складає те, що історія християнства не зводиться до подій церковного життя. Він розглядає його історію, насамперед, в контексті нерозривного зв'язку з історією взагалі.

Принагідно тут треба згадати фундаментальне дослідження діяльності й постаті апостола Андрія Первозванного під назвою «Де проповідував Св. Євангелію і христив святий апостол Андрей Первозванный?» (Вінніпег, 1985), яке вийшло з-під пера канадського історика християнства українського походження А.Ліщинського. Так, обґрунтовуючи загалом історичність постаті апостола Андрія, дослідник водночас робить доволі аргументований висновок, що діяльність цього учня Ісуса Христа відбувалася саме на праукраїнських теренах. Ось якими висновками історик закінчує свою

працю: «Місія св. ап. Андрея і його співтоваришів була не тільки над берегами Чорного моря, але за приблизно відомих 28 років його праці мусила піти на далеко, а особливо до центру тодішньої держави» (Там само.- С.143), «коли згадується, що «від перших початків, положених св. апостолом Андрієм, а аж по сьогоднішній день...», то тоді ще не було «візантійського обряду», але якийсь був ... у римській імперії і в інших народів, включно з пра-українським... Не все чужі пишуть зле про Українців, - дуже часто і свої...» (Там само.- С.148).

Зазначимо, що дослідження раннього християнства безпосереднім чином пов'язане з дослідженнями, з одного боку, різного роду іудейських і християнських текстів (при чому, як канонічних, так і апокрифічних), а з іншого – священних текстів ряду східних культів, які, в той чи інших спосіб, вплинули на процес його зародження і становлення.

У цьому контексті важливо згадати науковий доробок дослідника раннього християнства і біблієзнавця С.Головащенко.¹⁰⁶ Особливим чином тут треба відзначити дві його праці з означених проблем. Це - підручники «Історія християнства. Курс лекцій» і «Біблієзнавство. Вступний курс».¹⁰⁷ Розвідки з проблем історії християнства, зокрема історії раннього його етапу, дослідження його віроповчальної бази, аналізу християнських текстів дослідник виклав, в якості співавтора, і в ряді колективних монографій і підручників.¹⁰⁸ Сьогодні С.Головащенко концентрується переважно на біблієзнавчих дослідженнях, про що свідчать свіжі його публікації.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Зокрема див. такі його праці: Особливості становлення християнської церкви як суспільного інституту // Проблеми філософії. - Вип.91.- К., 1992; Історія та основи християнства. (Програма лекцій та семінарських занять з курсу для студентів НаУКМА).- К., 1995; Поняття релігії в Біблії // Україна: людина, суспільство, природа. - К., 1995.

¹⁰⁷ Головащенко С.І. Історія християнства. Курс лекцій.- К., 1999; Головащенко С.І. Біблієзнавство. Вступний курс.- К., 2001.

¹⁰⁸ Див.: Образ Христа в українській культурі.- К., 2001; Академічне релігієзнавство.- К., 2000; Історія релігій в Україні.- К., 1999; Історія релігій в Україні. В 10-ти т.- Т.2.: Українське православ'я.- К., 1997; Історія православної церкви в Україні.- К., 1997; Українська церква між Сходом і Заходом.- К., 1996 та ін.

¹⁰⁹ Головащенко С.І. Образ Ісуса Христа в Євангеліях // Християнство: контекст світової історії і культури.- К., 2000.- С. 87-91; Головащенко С.І. Київська духовно-академічна традиція XIX – початку XX ст. в історії вітчизняного біблієзнавства // Наукові записки НаУКМА.- Т.19: Філософія та релігієзнавство.- К., 2001.- С. 87-96; Головащенко С.І. Святе Письмо в Україні (поширення та

Поруч з тими дослідниками, які фахово займаються дослідженнями раннього християнства, христологією і біблезнавством, слід згадати й тих, які у своїх розвідках, в той чи інший спосіб, стали дотичними до них і в ході власних досліджень отримали свої цікаві результати. Передусім це такі сучасні українські вчені-релігієзнавці, як А.Колодний¹¹⁰, П.Яроцький¹¹¹, С.Ярмусь (Канада)¹¹², А.Глушак¹¹³, В.Бондаренко¹¹⁴, Т.Горбаченко¹¹⁵,

інтерпретація): києво-могилянська традиція в європейському контексті // Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській Академії: європейський контекст.- К., 2002.— С. 213-250; Головащенко С.І. Церковнослов'янська та слов'яноноруська біблійна книжність в Київській духовній академії // Наукові записки НаУКМА.- Т.25: Філософія та релігієзнавство.- К., 2004.- С. 74-79; Головащенко С.І. Як вивчалися біблійні старожитності і Київській духовній академії // Наукові записки НаУКМА.- Т.37: Філософія та релігієзнавство.- К., 2005.- С. 61-66; Головащенко С.І. «Український псалтир» М.О.Максимовича як феномен вітчизняної біблеїстики: кілька запитань до тексту // НаУКМА. Магістаріум. Історико-філософські студії: Вип. 23.- К., 2006.- С. 55-62 та ін.

¹¹⁰ Колодний А.М. Історична постать світового масштабу // Вісник НАН України.- 1998.- №5-6.- С. 79-83. Також див.: Колодний А.М. Релігія в духовному житті українського народу.- К., 1994.- С. 31-49; Колодний А.М. Християнські вияви духовності українця // Християнство і духовність: Наук. зб.- К., 1998.- С. 39-44; Колодний А.М. Проблеми і перспективи християнства ХХІ століття // Християнство: контекст світової історії і культури. Наук. зб.- К., 2000.- С. 55-56, а також Колодний А.М. Україна в її релігійних виявах.- Львів, 2005.

¹¹¹ Зокрема див: Яроцький П.Л. Криза морального вчення церкви // Християнство і проблеми сучасності.- К., 2000.- С. 144-151; Яроцький П.Л. Становлення християнства: розвиток, втілення в культурах // Християнство: контекст світової історії і культури.- К., 2000.- С. 12-20; Яроцький П.Л. Нагорна проповідь Христа: соціально-етичні аспекти і проблема сучасності // Християнське милосердя і світська емпатія: деонтологічний аспект.- К.-Тернопіль, 2005.- С. 14-24; Яроцький П.Л. Релігієзнавство.- К., 2003.

¹¹² Ярмусь С. Людина і її релігійна (богопочитальна) природа // Християнство і духовність.- К., 1998.- С. 44-47; Ярмусь С. Святий апостол Андрій Первозванний // Пам'ять століть.- 1998.- №3.- С. 104-115; Ярмусь С. Досвід віри українця. Вибрані твори.- К., 2002.

¹¹³ Глушак А.С. Світоглядні особливості переходу від язичництва до християнства (на матеріалах Криму і України): Дис... д-ра філос. наук.- К., 1994. Також див.: Глушак А.С. Перші кроки християнства в українських землях // Дохристиянські вірування. Прийняття християнства.- К., 1996. - С. 173-216; Глушак А.С. Шляхи проникнення християнства в Україну-Русь // Дохристиянські вірування. Прийняття християнства. - С. 217-238.

¹¹⁴ Бондаренко В.Д. Педагогіка Ісуса Христа // Віче.- 1996.- №12.- С. 142-147.

В.Докаш¹¹⁶, В.Титаренко¹¹⁷, А.Московчук¹¹⁸, І.Любінець і М.Фіглевський¹¹⁹, О.Шелудченко¹²⁰, Н.Недзельська¹²¹, Я.Стоцький¹²².

Водночас тут треба згадати й про тих сучасних українських дослідників, які за своїм фахом не є професійними релігієзнавцями, однак їхні дослідження також присвячені проблемам християнології, біблеїстики чи апокрифології.¹²³

¹¹⁵ Горбаченко Т. Ранньохристиянські апокрифи: новозавітні парафрази і «гностична ересь» // Християнство і духовність.- К., 1998.- С. 87-90. Див. також її докторську дисертацію «Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: філософсько-релігієзнавчий аспект».- К., 2002.

¹¹⁶ Докаш В.І. Вчення про воскресіння в контексті протестантської есхатології: компаративний аналіз // Українське релігієзнавство.- 2005.- №34.- С. 49-66; Докаш В.І. Хіліастичні теорії в контексті протестантської есхатології (екзегетично-компаративний аналіз) // Українське релігієзнавство.- 2006.- №38.- С. 70-85.

¹¹⁷ Титаренко В.В. Ісус Христос – особистість харизматичного типу // Християнство: контекст світової історії і культури.- К., 2000.- С. 91-94. Див. також її кандидатську дисертацію «Християнський харизматизм як релігійне явище».- К., 2003.

¹¹⁸ Московчук А. Еволюція християнства: від внутрішньої свободи особистості до офіційного християнства і державної релігії // Українське релігієзнавство.- 1997.- №9.- С. 22-28; Московчук А. Морально-етичний потенціал декалогу // Українське релігієзнавство.- 1997.- №10.- С. 39-42; Його ж : Декалог і проблема свободи в морально-етичній концепції адвентизму. Дис... к-та філос. наук.- К., 1999.

¹¹⁹ Любінець І., Фіглевський М. Галицькі Євангелії – пам'ятки духовної культури українського народу // Українське релігієзнавство.- 1997.- №9.- С. 22-28.

¹²⁰ Шелудченко О. Месіанські ідеї в монотеїстичних релігіях // Українське релігієзнавство.- 2001.- №17.- С. 20-29; Її ж: Месіанські ідеї монотеїстичних релігій (історико-філософський дискурс. Дис... к-та філос. наук.- К., 2002.

¹²¹ Недзельська Н. Проблема статі в релігіях авраамістичної традиції // Українське релігієзнавство.- 2001.- №17.- С. 29-36; Недзельська Н. Жіночі божества в релігіях авраамістичної традиції // Українське релігієзнавство.- 2001.- №19.- С. 15-23; Недзельська Н.. Сутність християнського розуміння природи сім'ї та шлюбу // Українське релігієзнавство.- 2004.- №29.- С. 11-21; Її ж: Проблема жінки в релігіях авраамістичної традиції. Дис... к-та філос. наук.- К., 2004.

¹²² Стоцький Я. Особа Ісуса Христа – божественна і людська // Християнство і особа.- К.-Тернопіль, 2000.- С. 25-29.

¹²³ Наприклад див.: Канигін Ю. Біблія: дві доленосні риси українців // Мандрівець.- 1995/1996.- №6-1.- С. 39-40; Матвеев В. Мова й розуміння П'ятикнижжя (хронотопія слова і світу) // Філософська і соціологічна думка.- 1996.- №3-4.- С. 88-101; Дрібненький В. Урочисте свято Христового Різдва // Народна творчість та етнографія.- 1999.- №1.- С. 75-82; Біланюк П. Про

Так, вагоме дослідження з апокрифології під назвою «Апокрифічна апокаліптика. Філософська екзегеза і текстологія» належить українському філософу, фахівцю з давньої філософії О.Сирцовій (Сирцова О.М. Апокрифічна апокаліптика. Філософська екзегеза і текстологія видання грецького тексту Апокаліпсиса Богородиці за рукописом XI ст.- К., 2000). Без перебільшення її праця багато в чому ознаменовує новий підхід у дослідженні апокрифічних текстів, зокрема апокаліптичних апокрифів. «Сучасний розвиток апокрифічної екзегези не означає лише проєкцію на апокрифічні тексти методів традиційної біблійної екзегези, - наголошує науковець, - а потребує пошуку адекватної герменевтичної форми, яка сьогодні має вироблятися вже не лише на основі історичної та філологічної критики чи канонічно-єресіологічного коментування, а й на основі надбань значно ширшої і доктринально різноманітнішої історико-філософської традиції. В цьому сенсі можна сказати, що сучасна апокрифічна екзегеза вже не може не бути філософською, так само як і не може бути референтною каноніві» (Там само.- С. 11). І далі: «Вихід на рівень філософської екзегези не лише не означає відповідної відстороненості від традиційної детальної критичної роботи з апокрифічними джерелами, а, навпаки, - вимагає поглиблення цієї ретельної роботи в напрямку текстологічного виявлення концептуальних, історико-філософських значимих моментів генези й оформлення цих джерел» (Там само.- С.12). «Таким чином, завдяки поєднанню філософської екзегези стародавніх релігійних творів з їх філософськи орієнтованою текстологією стає можливим розкрити саме ті аспекти й імплікації наявних смислів, які при традиційному розгляді, абстрагованому від текстологічного підґрунтя, лишалися б непоміченими й просто проігнорованими» (Там само.- С.12). Унікальність праці О.Сирцової полягає ще в тому, що половина її (другий розділ з двох наявних) присвячена апокрифічній апокаліптиці в культурі Руси-України, апокаліптичним темам в пам'ятках словесності, а також особливостям рецепції апокрифічної апокаліптики в різних слов'янських традиціях.

В.Антофійчук у своїх монографіях, публікаціях¹²⁴ і особливо в

апостольське походження української церкви // Народна творчість та етнографія.- 2000.- №5-6.- С. 13-16; Дублянський А. Християнські святі українського народу // Народна творчість та етнографія.- 2000.- №2-3.- С. 27-34; Форостій Т. Великдень // Народна творчість та етнографія.- 2000.- №2-3.- С. 37-38.

¹²⁴ Антофійчук В.І. Євангельські образи в українській літературі ХХ століття.- Чернівці, 2001; Антофійчук В.І. Образ Іуди Іскаріота в українській літературі.-

докторській дисертації «Своєрідність трансформації євангельського сюжетно-образного матеріалу в українській літературі ХХ століття»¹²⁵ розкриває своєрідності функціонування євангельського сюжетно-образного матеріалу в українській літературі ХХ ст. Дослідник, по суті, вперше в українському літературознавстві розглядає соціально-ідеологічні, філософські, морально-психологічні та літературознавчі аспекти трансформації євангельських колізій в українській літературі; він аналізує систему мотивувань євангельського матеріалу в контексті функціонування загальнокультурних традицій в українській літературі, з'ясовує форми та способи трансформації євангельських структур в українській літературі з урахуванням трагічних процесів еволюції національної духовності. Основну увагу В.Антофійчук концентрує на аналізі онтологічних та аксіологічних доміант образів Ісуса Христа, Іуди Іскаріота та Понтія Пілата.

Так, В.Антофійчук у своїх монографіях, публікаціях¹²⁶ і

Чернівці, 1999; Антофійчук В.І. Образ Понтія Пілата в українській літературі: онтологічні, поведінкові та аксіологічні доміанти.- Чернівці, 1999. Також див.: Антофійчук В.І. Євангельські мотиви в українській літературі і сучасний загальнокультурний контекст // Гуманітарна освіта: фактор світової інтеграції.- Ч.ІІ.- Чернівці, 1997.- С. 66-71; Антофійчук В.І. Своєрідність трансформації євангельського сюжетно-образного матеріалу в українській літературі ХХ ст // Українська філологія: школи, постаті, проблеми.- Ч.І.- Львів, 1999.- С. 544-550; Закономірності переосмислення сюжетів та образів Нового Завіту в українській літературі ХХ століття // Біблія і культура: Збірник наукових статей.- Вип. 1.- Чернівці: Рута, 2000.- С. 26-33; Образ Ісуса Христа в українській літературі ХХ ст. (до постановки проблеми).- Вісник Київського інституту "Слов'янський університет": Філологія.- № 9.- С. 332-338; Проблема "Новий Завіт і література" та її дослідження в Чернівецькому університеті // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць.- Вип. 106. Слов'янська філологія.- Чернівці: Рута, 2001.- С. 37-48 та ін.

¹²⁵ Антофійчук В.І. Своєрідність трансформації євангельського сюжетно-образного матеріалу в українській літературі ХХ століття: Дис... д-ра філол. наук: 10.01.01 – українська література / НАН України. Ін-т л-ри ім. Т.Г.Шевченка.- К., 2002.

¹²⁶ Антофійчук В.І. Євангельські образи в українській літературі ХХ століття.- Чернівці, 2001; Антофійчук В.І. Образ Іуди Іскаріота в українській літературі.- Чернівці, 1999; Антофійчук В.І. Образ Понтія Пілата в українській літературі: онтологічні, поведінкові та аксіологічні доміанти.- Чернівці, 1999; Антофійчук В.І. Євангельські мотиви в українській літературі і сучасний загальнокультурний контекст // Гуманітарна освіта: фактор світової інтеграції.- Ч.ІІ.- Чернівці, 1997.- С. 66-71; Антофійчук В.І. Своєрідність трансформації євангельського сюжетно-образного матеріалу в українській літературі ХХ ст // Українська філологія:

особливо в докторській дисертації «Своєрідність трансформації євангельського сюжетно-образного матеріалу в українській літературі ХХ століття»¹²⁷ розкриває своєрідності функціонування євангельського сюжетно-образного матеріалу в українській літературі ХХ ст. Дослідник, по суті, вперше в українському літературознавстві розглядає соціально-ідеологічні, філософські, морально-психологічні та літературознавчі аспекти трансформації євангельських колізій в українській літературі; він аналізує систему мотивувань євангельського матеріалу в контексті функціонування загальнокультурних традицій в українській літературі, з'ясовує форми та способи трансформації євангельських структур в українській літературі з урахуванням трагічних процесів еволюції національної духовності. Основну увагу В.Антофійчук концентрує на аналізі онтологічних та аксіологічних доміант образів Ісуса Христа, Іуди Іскаріота та Понтія Пілата.

Коло наукових зацікавлень Н.Алексєнко приурочене вивченню ролі й місця біблійної герменевтики в українській бароковій прозі. Вона, зокрема, зауважує, що українська література XVII-XVIII ст.ст. мала релігійний характер. Стиль художніх творів, значною мірою, був обумовлений метафізичною та власне богословською проблематикою, так само, як і християнською обрядовістю. Біблія справляла потужний та різнобічний вплив на творчість українських письменників епохи бароко, як з погляду ідейного, так і художнього. У питаннях тлумачення текстів Святого Письма українські барокові письменники спиралися, перш за все, на традиційні методики екзегези Біблії. Найбільшого поширення в літературі українського бароко, так само, як і в усій Європі від часу Тридентського собору, набула, так звана, чотирисенсова біблійна герменевтика, характерну рису якої складало розрізнення буквального, відкритого, зрозумілого сенсу Святого Письма, й “темного”, закритого, таємного, який, у свою чергу, розподіляється на алегоричний, моральний і анагогічний.¹²⁸

школи, постаті, проблеми.- Ч.1.- Львів, 1999.- С. 544-550; Анатійчук В.І. Закономірності переосмислення сюжетів та образів Нового Завіту в українській літературі ХХ століття // Біблія і культура. Збірник статей.- Вип. 1.- Чернівці, 2000.- С. 26-33.

¹²⁷ Антофійчук В.І. Своєрідність трансформації євангельського сюжетно-образного матеріалу в українській літературі ХХ століття: Дис... д-ра філол. наук.- К., 2002.

¹²⁸ Алексєнко Н.М. До питання про деякі антропологічні особливості біблійної герменевтики епохи барокко // Наукові записки Харківського державного

Науковий доробок О.Жихаревої присвячений аналізу ознакових слів – прикметників та ад’єктивованих дієприкметників – в англомовних текстах Євангелія від Марка та Іоанна. У дослідженні визначаються структурні, семантичні та функціональні особливості ознакових слів у лінгвокультурологічному аспекті, що розкривають характер культурологічного компонента значення ознакових слів та визначають їх роль у передачі й збереженні культурної інформації. В парадигматиці, на основі словникових дефініцій, побудовано макрополе, в структуру якого входять дві сфери (предметно-логічна та морально-оцінна), лексико-семантичні групи, підгрупи, класи, підкласи, де предметно-логічна сфера переважає морально-оцінну. О.Жихаревою виявлено, що в процесі функціонування на реалізацію значень ознакових слів в англомовних текстах Євангелія впливають різні типи контексту – мікроконтекст, макроконтекст та ситуаційний контекст, а ті зрушення, що відбуваються у семантичній структурі ознакових слів, відбиваються в їх інтенціоналі, імплікаціоналі та екстенціоналі.¹²⁹

Цікавими є також біблієзнавчі розвідки філолога З.Лановика. Так, у ряді своїх публікацій він, з одного боку, досліджує основні проблеми рецепції та інтерпретації Біблійної поезики, аналізує феномен сакрального тексту, заторкується проблема полісемії Біблійних текстів, а з іншого – з’ясовує генезу терміну "герменевтика", аналізує його вживання в античних текстах (зокрема Платона) та древніх сакральних біблійних текстах. На основі етимологічного та генетичного аналізу робить висновок, що основою сучасної науки про інтерпретацію слід вважати біблійну герменевтику (Hermeneutica

педагогічного університету ім. Г.Сковороди. Серія: Літературознавство.- Вип. 7. - Х., 1998. - С. 3-7; Алексєєнко Н.М. Деякі зауваження про природу інтерпретації біблійних текстів у творчості Г.Сковороди // Пам’яті Григорія Сковороди.- Х., 1998.- С. 6-11; Алексєєнко Н.М. Біблійна герменевтика в українській бароковій прозі. Дис... к-та філол. наук.- Х., 2001.

¹²⁹ Жихарева О.О. Лінгвокультурологічні особливості ознакових слів в англомовних текстах Євангелія: Дис... к-та філол. наук.- К., 2000; Жихарева О.О. Багатозначність ознакових слів в англомовних текстах Євангелій // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія: Філологія.- Т.5, №2. - К.- 2002.- С. 103-107; Жихарева О.О. Короткий огляд вивчення Нового Заповіту у XIX-XX ст. // Наука і молодь. - К., 2001.- С. 299 та ін.

Sacra), яка впродовж століть розробляла загальні принципи і методи герменевтичного аналізу, закони інтерпретації тексту та явищ буття.¹³⁰

Мистецтвознавець В.Волчукова працює над проблемами розвитку і визначенню ролі ритуального танцю у ранньохристиянській культурі. Вона доводить, що ритуальний танець у ранньохристиянській культурі формувався під впливом греко-римських і близькосхідних танцювальних традицій. Дослідниця аргументовано зауважує, що ритуальний танець відігравав суттєву роль і займав гідне місце у складному процесі становлення ранньохристиянської культури.¹³¹

Як бачимо, дослідників, що в Україні працюють саме над вивченням християнологічних, христорогічних і біблієзнавчих проблем не так вже й багато. Однак вони є, бодай що їх дослідження є не такими відомими українському загалу, як радянські чи сучасні російські, але вони є набагато глибшими за ці. Наявний ґрунтовний підхід щодо з'ясовуваних проблем можна констатувати і як певну українську християнологічну традицію, родоначальником якої, по праву, може вважатися відомий київський християнознавець початку ХХ століття М.Поснов (1873-1931). Будучи викладачем Київської духовної академії і професором Київського університету Св. Володимира він видав ряд ґрунтовних праць з означених питань, найвизначнішими з яких є дві – «Історія Християнської церкви (до

¹³⁰ Див.: Лановик З. Художня природа біблійних текстів: проблема рецепції та інтерпретації // Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту.- 2004.- №16.- С. 7-10; Лановик З.Понятійне окреслення процесу інтерпретації в біблійних текстах і генеза терміна "герменевтика" // Понятійне окреслення процесу інтерпретації в біблійних текстах і генеза терміна "герменевтика" // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І.Франка.- №22. - 2005.- С. 156-159.

¹³¹ Див.: Волчукова В.М. Розвиток мистецтва танцю в період зародження християнства // Традиції та новачі у вищій архітектурно-художній освіті. Зб. наук. праць.- Вип. 4-5.-Харків, 1999.- С. 13-16; Волчукова В.М. Ритуальний танець і розумні ритми у ранньохристиянській теології Августина // Теорія і практика формування професійної компетентності суб'єктів педагогічного процесу: Збірник наук. праць. - Харків, 2000.- С. 166-173; Волчукова В.М. Ритуальні танці у ранньохристиянських літературних джерелах // Проблеми сучасного мистецтва і культури.- К., 2001.- С. 149-156; Волчукова В.М. Роль танцю в ранньохристиянській освіті // Наук. вісник ХДПУ. Серія: Філософія.- 2001.- С. 151-156; Волчукова В.М. Проблеми розвитку і роль ритуального танцю у ранньохристиянській культурі. Дис... к-та мистецтвознавства.- Х., 2002.

поділу церков – 1054 р.)¹³² і «Гностицизм II століття і перемога Християнської церкви над ним».¹³³ Закладені ним традиції дослідження історії християнської церкви від її початків і до 1054 року, зокрема ранньохристиянського віровчення, притаманна йому скрупульозність, фундаментальність в підходах до з'ясовуваних проблем, конфесійна незаангажованість, толерантність, об'єктивність, при всьому тому, що його діяльність (як і його ім'я) не були знані в радянський час, тепер знаходять своє відображення і в розвідках сучасних українських, зокрема київських, християнознавців і біблієзнавців пізнішого часу, що можна визначити і як певну дослідницьку наступність.

Сьогодні перед українською християнологією, як світовою взагалі, залишається ще ціла низка нез'ясованих питань, основними серед яких є такі:

1. нерозкритим залишається палестинське християнство як релігійна система, заснована безпосередньо Ісусом з Назарету і по його смерті поширювана його апостолами;
2. належить дослідити чому, власне, Ісусове чи палестинське християнство, яке постало, як складова іудаїзму і яке мало чітку іудейську етнічну матрицю і, виходячи з того, що саме воно виявилось реалізацією месіанських очікувань іудеїв на межі I ст. до н.е. – I ст. н.е., вже з другої половини II століття втрачає свою вагу, поступаючись домінуючій (і до того ж не санкціонованій ні самим засновником, ні палестинськими апостолами) течії, родоначальником якої постав діаспорний іудей і римський громадянин Савл з Тарсу, відомий нам, як апостол Павло? Цей момент вплинув на всю подальшу долю християнства, спрямувавши його розвиток, оформлення його віровчення абсолютно за іншою, *не-Ісусовою*, схемою, вивівши назавжди християнство з орбіти іудаїзму й іудейської культури і перетворивши його на самодостатню і, до того ж, світову, релігію, в якій вже не було місця для іудеїв як тих, для кого ця система передусім і була призначена;
3. не до кінця розкритою є також і етнокультурна атмосфера, в якій формувалося первіснохристиянське віровчення;
4. по суті, не розкритим залишається феномен самої постаті

¹³² Поснов М.Э. История Христианской Церкви (до разделения Церквей – 1054 г.).- К., 1991.

¹³³ Поснов М.Э. Гностицизм II века и победа Христианской церкви над ним.- К., 1917.

Ісуса Христа, його харизматичність, його, так би мовити, месіанські якості.

Подальший розвиток української християнології мусить відбуватися в контексті

1. критичного переосмислення базових марксистських положень щодо причин виникнення християнства;
2. поглибленого аналізу палестинського та діаспорного іудаїзму (зокрема, їх месіанських вчень) в переддень виникнення християнства (за можливості тут треба уникати неаргументованих узагальнень (до яких, до речі, прибігали радянські вчені), що базуються лише на певних подібностях, паралелях між першими і другим);
3. аналізу низки філософських (іудейських, грецьких, римських, східних) вчень і напрямків, які існували у переддень появи християнського віровчення з метою встановлення теоретичного підґрунтя християнського вчення;
4. враховуючи той факт, що в радянському християнознавстві вплив ряду Східних культів на зародження християнства був не до кінця з'ясованим, зацентувати увагу на поглибленому аналізі віровчень низки Східних релігій, що існували в переддень появи християнства;
5. аналізу доктринальних відмінностей між віровченнями іудеохристиянства (як, власне, того християнства, що було засноване безпосередньо Ісусом Христом і репрезентоване опісля палестинськими апостолами) і еллінохристиянством (чи християнством апостола Павла);
6. поглибленого аналізу творів як християнських, так і нехристиянських авторів перших століть, які можуть кинути вагомий жмут світла на з'ясування проблем первісного християнства;
7. дослідження віровчень палестинського есейства і єгипетського терапевтизму як ймовірних теоретичних підґрунть виникнення християнства; урахування їх доктринальних відмінностей (що не здійснювалося взагалі вітчизняною релігієзнавчою наукою);
8. залучення, з одного боку, західної джерельної релігієзнавчої бази з проблем раннього християнства, а з іншого – відомих вітчизняних і зарубіжних праць з цієї ж проблематики.